

“ЛИСОН УТ-ТАЙР” ДОСТОНИДАГИ БИР ҲИКОЯТ ҲАҚИҚАТИ**Зулайҳо РАҲМОНОВА,***ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори
институтининг катта илмий ходими,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори*

Аннотация. Навоийнинг “Лисон ут-тайр” достонида нафс тарбиясининг усуллари бадиий талқин қилинган. Шоир Ҳақ йўлчисининг ҳол ва мақомларини теран англатиш мақсадида ибратли ҳикоятлардан фойдаланган. Мазкур мақолада маърифат водийси таърифидан сўнг келтирилган “Кўрлар ва фил” ҳикоятининг мазмун-моҳиятидан баҳс юритилади.

Калит сўзлар: тасаввуф, тариқат, муршид, мурид, ирфон, иршод, нафс, рух.

Аннотация. В эпосе Навои «Лисон ут-Таир» художественно осмыслены методы самосовершенствования. Поэт использовал образцовые рассказы для того, чтобы глубоко понять ситуацию и статус пути истины. В данной статье рассматривается суть повести «Слепой и слон», которая представлена после описания Долины Просветления.

Ключевые слова: суфизм, тариқат, муршид, мурид, ирфан, иршад, нафс, рух.

Annotation. The methods of self-improvement are artistically comprehended in the epic of Navoi "Lison ut-Tair". The poet used exemplary stories in order to deeply understand the situation and the status of the path of truth. This article discusses the essence of the story "The Blind Man and the Elephant", which is presented after the description of the Valley of Enlightenment.

Key words: Sufism, tarikat, murshid, murid, irfan, irshad, nafs, ruh.

“Лисон ут-тайр” мутафаккир ва мутасаввиф Алишер Навоийнинг умр сўнгида улвий назар, ориф қалб ила ёзилган достони. Мазкур асар имтиҳон дунёсида сайри жамол айлаган муаллифнинг убудиятидан, ишқу маърифатидан гоҳ мурид, гоҳ муршид сифатида ҳасби ҳол этган илҳом маҳсулидирки, замондошлари ҳам бунга иқроп этишган. Муаррих Ғиёсиддин Хондамир ҳам “Макорим ул-ахлоқ” асарида Алишер Навоийнинг аҳли дилга қанчалар ошнолиги ва ижтимоий-сиёсий фаолияти руҳоний ҳаётидан узоқ этолмагани ҳақидаги қарашларини икки асари билан далиллайди. “Улардан бири “Насойим ул-муҳаббат” тазкираси, яна бири эса “Фаридиддин Атторнинг “Мантиқ ут тайр” асарига муқобил тарзда туркий тилда шеърини йўл билан битилган “Лисон ут-тайр” (1499) рисоласидир. Ушбу қутлуғ асарда фано йўлидаги сайри сулук ҳамда Худованд даргоҳига яқинлик мақомига етишиш йўл-йўриқлари тўғрисида ҳикоя қилинади”. Дарҳақиқат, тасаввуфдаги ҳузури илоҳийя, завқу шавқ, ҳолу мақомларни акс эттириб, хосу хосларга маънавий йўлчилик ҳақида баҳс юритувчи “Лисон ут-тайр”

висолга етиш усуллари кўрсатувчи бир дастур ул-амалдир. Бу йўлчилик – руҳ сафари. Бу куш тили – ишқ йўлидир.

Мазкур асар шарқ адабиётида ўзига хос жанрий хусусиятларга эга дoston хисобланади. Рамзий-мажозий ишорат тилида ёзилган дostonнинг таркибий тузилиши ҳам муаллифнинг мақсаду маслагини ёрқинроқ очиб беришга хизмат қилган. Шулардан бири дostonда ҳикоятларнинг келтирилишидир. Бу ҳикоятлар ўзидан олдинги бобда кўтарилган мавзунини, маънавий бир ҳолни теран англашга ва унинг ечимини топишга яқиндан ёрдам беради. Сайру сулукда жидду жаҳд айлаган солиққа ҳолдошликни ҳис этишда айнан мана шу ҳикоятлар аҳамияти қийматли. Бу шарқ адабиётининг китобхонни таъсир доирасига киритувчи, қалбини маҳв этувчи синалган услубларидан биридир. Шу билан бирга Навоийнинг ҳикоятчиликдаги маҳорати, мазкур жанр тараққиётига қўшган улкан ҳиссаси ҳам алоҳида эътиборга молик. Асардаги уч ҳикоятни танлаб, уларнинг насрий баёнини шарҳлашга ҳаракат қилдик. Бу учала ҳикоятнинг изоҳи тасаввуфдаги маълум бир истилоҳ, тушунча ва ҳолларни бир қадар англашга йўл очиши шубҳасиз.

Дostonда Симурғни излаб йўлга отланган қушлар босиб ўтадиган водий еттига ажратилади. Нуҳ сурасидаги: “Қолбуки У зот сизларни босқичма-босқич яратди-ку (Нуҳ: 71/14)!” оятига асосланиб, мутасаввифлар Аллоҳ инсонни етти даражада яратган, деган фикрни илгари суришади. Шу тарзда тасаввуфда **атвори сабъ** – етти мақом: *нафс, қалб, руҳ, сир, сиррус-сир, хафи, ахфо* тушунчалари пайдо бўлган. “Лисон ут-тайр”даги етти водий ҳам ана шунга бир ишорадир. Қалб хасталигига даво излаб қилинган сафар жуда қаттиқ ва узоқ бўлишига қарамай, комил муршид тажрибаси билан етти водий: **талаб, ишқ, маърифат, истигно, тавҳид, ҳайрат** ва **фанога** ажратилиб, сайри сулукда изчиллик ва енгиллик ҳосил қилинган.

Ҳар бир водийнинг таърифу тавсифидан сўнг, Ҳақ йўлчисининг мақомини янада ёрқинроқ кўрсатиб бериш мақсадида “тамсил” деб номланган махсус боблар келади. Мазкур тамсиллар кичик ҳикоятлардан иборат. “Маърифат водийсининг васфи”дан сўнг “Кўрлар ва фил” ҳикояти келтирилади. У маърифат водийси ҳамда орифлик мақомининг мазмун-моҳиятини очиб беришга хизмат қилади. Руҳий тарбияда ҳар бир толибнинг феъл-атвори, маърифат даражаси инобатга олинади. Умумий бир тизим бўлса-да, тасаввуф хусусийлик касб этадиган тарбия йўлидир.

Ҳаққа бориш йўллари инсон нафаси янглиғ, дейди Навоий ҳазратлари ҳам. Бу йўлда пашшаю фил, Фиръавну Мусо, Дажжолу Исо бор. Кимдир Лотни паноҳ этса, кимдир “Ла илаҳа иллаллоҳ” дейди. Улар ҳар бири ўзича ҳақ. Инсоннинг залолати ва ҳидояти, тараққию таназзули маърифатидадир. Ушбу водийда кимдир адашиб йўлни йўқотади, кимдир ҳалок бўлади, кимдир манзилга етади. Аммо узун ва хатарли йўлни бир қадам қилиш чораси бор. Бу бору йўқдан воз кечиш, тажриду тафрид айлашдир. Ушбу ҳақиқатни олдинроқ манзилни қатъ этган йўл қаровулигина аниқ кўрсата олади:

*Чун сулук ичра кўп эрди ихтилоф,
Кўпраги дурд эрди, лекин ози соф.
Ким равишда софи эрди маишаби,
Бор эди ул тобеъи шаръи наби,–*

дея муаллиф маърифат водийсининг таърифини яқунлайди. Йўл ниҳоясига етиб, хазинани кўлга киритган тўғри йўл эгалари наби шаръиға итоат қилганлардир. Демак, тўғри йўл дини ислом, шариати Муҳаммадиядир. Зикр аҳли гўзал калима Тавҳид – Ла илаҳа иллаллоҳ, унинг мукамаллиги эса Муҳаммадур расулуллоҳ – Муҳаммад унинг расули иқрори билан дейишади. Шундай экан фано водийсига етиш ва бақобиллоҳга юз тутиш – “Барчаларингиз Аллоҳнинг арқонига боғланингиз ва бўлинмангиз” ояти билан Қуръони карим ва Ҳадиси шарифни ҳаёт мезонига айлантириш, илоҳий амрларга буйсуниш, тақдири азалга ризо бўлиш ва шукр этиш. Мана шу йўл турли-туманлиги каби ҳақиқатлар маърифат водийсида англашилади. Бунга жуда яхши мисол тариқасида “Кўрлар ва фил” воқеаси ҳикоя қилинади: Нақл қилишларича, бир гуруҳ кўрлар мусофирлик ёхуд асирлик туфайли Ҳиндистонга бориб қолибди. Бир замонлар ўтгач, тақдир тақазоси билан улар ўз юртларига қайтиб келишибди. Бир киши улардан сўрабди: “Ҳиндистонда филларни кўрдингларми?” Улар: “Ҳа”, – дея жавоб беришибди. “Кўрган бўлсангиз далил келтиринг-чи”, – дебди ўша киши. Аммо улар филни кўрмаган, ҳатто яхши сўраб суриштирмаган ҳам эди. Ҳар бири филнинг бир аъзосини пайпаслаб, у ҳақида ўзича тасаввур, билим ҳосил қилган эди, холос. Шу сабабли фил кўллари ушлаган басир фил сутунга ўхшаркан деса, қорнини пайпаслаган “йўқ, у бесутун” дейди. Хартумини ушлаган филни аждаҳога ўхшатса, тишларини ушлаган бири “йўқ фил иккита суяк” экан, дея таъриф беради. Қуйруғидан хабар топган киши эса филни осилиб турган илонга қиёс этади. Филнинг бошини пайпаслаш насиб этган киши уни бир қоянинг тумшуғи дея шарҳлайди. Ниҳоят, филнинг кулоқларини пайпаслаган киши уни қимирлаб турган икки елпигич дея таърифлайди. Улар кўрлик юзасидан шу тариқа турли сўзлар айтдилар. Гарчи уларнинг барча сўзлари рост бўлса ҳам уларнинг ҳаммаси нуқсонли эди. Шу билан бирга бу таърифларда тартиб ҳам йўқ. Шунинг учун ҳам филбонликда етук донишманд устод, ўзи ҳинд бўлган киши фил ҳақида нақл қилганларни маломат қилмасдан шундай дейди: “Ҳар бир одам фил ҳақида билганларича хабар беришди. Улар бир-бирларига зид фикрларни айтган бўлсалар ҳам кечирарлидир. Зеро, уларнинг ҳар бири билганича сўзлади, бироқ бирортаси филни кўрмаган эди. Лекин улар айтган сифатларнинг бари жамланса, бир маърифат ҳосил бўлиб, улардан фил ҳақида муайян тасаввур дунёга келади. Комил кўрувчи зот буни аниқ билгани учун, ҳеч иккиланмасдан, кўрларнинг барча сўзларини чин дея тасдиқлайди. Мазкур ҳикоят орифона мушоҳада ила таҳлил ва талқин қилинса, тариқатнинг маърифат босқичи ҳақидаги тасаввурлар тиниқлашади. Ҳикоятда эътибор бериш зарур бўлган жиҳатлар: кўрлар, фил, филбон донишманд каби ладуний тимсоллар ва жойнинг

Ҳиндистон дея танланиши. Кўплаб талқинларда таъкидланганидек, ҳикоятда Ҳиндистон Ҳақ даргоҳини тамсил этган. У ерга йўл олган кўрлар Ҳақ ирфонига талабгор йўлчилардир. Филбон эса комил муршид, фил ҳақидаги маърифатдан хабардор орифибиллоҳ. Шу боис у кўрларнинг ҳолини англайди ва уларни айбламасдан ҳар бирининг сўзини рост дейди. Зеро, нафс тарбиясида қанчалар маърифатга эришиб, солиқ юксак мартабаларга кўтарилса ҳам Аллоҳ азза ва жалланинг бирор исм, феъл ва сифатлари тажаллисини англаб етади, холос. Демак, даҳри дунда мусофир инсон Ҳақни, маърифат нури ила кўрувчи басирлар филни ўз илму ирфонига яраша тасаввур этадилар. Бироқ Аллоҳнинг мутлақ зотига эришиш барибир имконсиздир. Шунга қарамай бу сифатлар бирлаштирилса, Зот ҳақидаги тасаввур мукаммаллашади:

*Лек жамъ ўлгонда бу барча сифат,
Пилга ҳосилдур улдам маърифат.*

Сайри сулукда босиб ўтилиши шарт бўлган маърифат водийсидан мурад мақсад ҳам ана шудир.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navoiy A. Lison ut-tayr. MAT. 12-tom. Toshkent. Fan, 1996.
2. Navoiy A. Nayrat ul-abror. MAT. 7-tom. – Toshkent: Fan, 1991.
3. Alisher Navoiy Mukammal asarlar to‘plami. 17 jild. – Toshkent: "Fan" , 2001.
4. A.Navoiy. Lison-ut tayr. (nasriy bayoni) www. ziyo.uz kutubxonasi.
5. Иброҳим Ҳаққул. Тасаввуф ва шеърят. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.
6. Раҳмонова З. ишқ, ирфон ва иршод. – Тошкент: “Тафаккур томчилари”, 2021.
7. G‘iyosiddin Xondamir. Makorim ul-axloq. – Toshkent: G‘afur G‘ulom, 2015.
8. Bazarov, O. O., & Kholdarov, S. (2016). SOCIAL IMPACTS FROM THE FORMER SOVIET NATIONAL GOVERNMENT POLICY. Ученый XXI века, (4-2), 11-13.
9. Базаров, О. О. (2017). Soviet’s economic politics and the problems of development of village economics in Uzbekistan (XX century 80 years an example of Fergana valley). Научная дискуссия: вопросы социологии, политологии, философии, истории, (5), 98-103.
10. Бозоров, О. О. (2013). Актуальные вопросы исследования межнациональных отношений в Узбекистане (на примере Ферганских событий 1989 года). ББК 72 С56, 94.
11. Bozorov, O. O. (2022). Implementation of the National Policy of the Former Soviet State in the Ferghana Valley. Web of Scholars: Multidimensional Research Journal, 1(8), 59-62.

12. Bozorov, O. O. (2022). Deportation of Meskheta Turkish People: Its Causes and Consequences. AMERICAN JOURNAL OF SCIENCE AND LEARNING FOR DEVELOPMENT, 1(2), 87-89.
13. Odilovich, B. O. (2018). Actual Issues of Interethnic Relations in Uzbekistan (on the example of the late of 1980s and the early of 1990s of the XX century). ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies, 7(7), 22-28.
14. Bozorov, O. O. (2021). Measures to Stabilize National Policy and Relations in Uzbekistan (On the Example of 1989-1997). European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630), 12, 307-311.
15. Бозоров, О. (2022). Sovet davlatining deportasiya siyosati va uning oqibatlari (mesxyeti turk xalqi misolida). Взгляд в прошлое, 5(1).
16. Rustamovna, N. A. (2022). RELIGIOUS XENOPHOBIA AND EXTREMISM THREATS OF THE XXI CENTURY. INTELLECTUAL EDUCATION TECHNOLOGICAL SOLUTIONS AND INNOVATIVE DIGITAL TOOLS, 1(12), 39-42.
17. Rustamovna, N. A. (2022). Religious Xenophobia In The Era Of Globalization And The Peculiarities Of Its Manifestation. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 14, 69-74.
18. Umarov, B. (2018). Psychological problems of prevention of extremism and terrorism among young people. The Light of Islam, 2018(1), 23.
19. Юсупова, Д. (2021). Изложение немецких праздников и традиций в учебниках. Общество и инновации, 2(4/S), 88-92.
20. Uktamaliqizi, Y. D. (2021). The usage of ethnographic terms in literary speech. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(2), 855-857.